

AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ

Zakład Filologii Ukraińskiej UMCS

MARIUSZ KOPER

Katedra Języka Polskiego KUL

CMENTARZE PO OBU STRONACH BUGU.
OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA WE WŁODAWIE,
19 LISTOPADA 2013 ROKU

W ostatnim dziesięcioleciu badania nad inskrypcjami nagrobnymi stały się jednym z częściej podejmowanych zagadnień w działalności naukowej Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS. Doświadczenia metodologiczne i organizacyjne zdobyte w pracy zespołowej pod kierownictwem prof. Feliksa Czyżewskiego podczas realizacji projektu naukowego pt. *Strukturalno-semantyczny opis nekropolii prawosławnych Lubelszczyzny* (lata 2005-2008) stały się podstawą do dalszych badań nad cmentarzami z uwzględnieniem szerszego zasięgu geograficzno-administracyjnego i z udziałem jednostek samorządu terytorialnego, placówek kulturalno-oświatowych, religijnych oraz organizacji pozarządowych z Polski i Ukrainy. W efekcie pracy interdyscyplinarnego i międzynarodowego zespołu badawczego opublikowany został tom prac pt. *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego*¹, w którym autorzy opisują miejsca spoczynku tutejszej ludności w różnych aspektach naukowo-badawczych. Ogólnopolska konferencja naukowa *Cmentarze po obu stronach Bugu* wpisuje się w nurt badań związanych z nekropoliami pogranicza. Z punktu badacza lingwisty stanowi kolejny już przykład zainteresowań złożoną problematyką języka i struktury napisów nagrobnych.

Tytułowa konferencja odbyła się 19 listopada 2013 roku we Włodawie w ramach realizacji jednego z projektów unijnych współpracy transgranicznej. Jej organizatorami były: Zakład Filologii Ukraińskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Zespół Szkół Zawodowych nr 1, II Liceum Ogólnokształcące we Włodawie oraz Towarzystwo Popularyzacji Piękna Polesia w Kołaczach. Sympozjum zorganizowano pod honorowym patronatem Starosty Powiatu Włodawskiego oraz Wójta Gminy Wisznice. Jego miejscem

---

¹ Red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, L. Frolak, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2011.
Roczniki Humanistyczne 62(2014) z. 6

było II Liceum Ogólnokształcące im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego we Włodawie.

Obrady plenarne poprzedziło wystąpienie dyrektora miejscowej szkoły Eugeniusza Omelczuka, który powitał wszystkich zaproszonych gości i prelegentów. Następnie zabrał głos Starosta Włodawski Wiesław Holaczuk. Zaznaczył on, że tego typu inicjatywy transgraniczne wpływają m.in. na pogłębienie i ożywienie relacji między sąsiednimi narodami. Duże znaczenie w tej kwestii ma budowa w przyszłości kolejnych przejść granicznych. Jako ostatni w części wstępnej zabrał głos prof. Feliks Czyżewski. W swoim wystąpieniu powitał imiennie wszystkich organizatorów, współorganizatorów, kierowników projektu i prelegentów. Podziękował również mecenasom włodawskiego Sympozjum oraz dokonał uroczystego otwarcia konferencji.

Obrady plenarne poprzedziła emisja filmu *Sąsiedzi*, którego producentem jest Telewizja Polska S.A. Oddział w Lublinie. Reżyser dokumentu – Leszek Surma – przedstawił m.in. cele realizowanego projektu, stan zachowania cmentarzy pogranicza oraz relacje z dwóch obozów wakacyjnych, w których uczestniczyła młodzież polska i ukraińska, porządkując zapomniane nekropole. W filmie głos zabierają pracownicy Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS – prof. Feliks Czyżewski, dr Agnieszka Dudek-Szumigaj oraz dr Marcin Kojder. Jak zauważają, poza porządkowaniem, renowacją cmentarzy, integracją oraz wzajemną wymianą doświadczeń młodzieży polskiej i ukraińskiej w trakcie tego typu spotkań można również zebrać dokumentację ikonograficzną materiału inskrypcyjnego, który stanowi ważne świadectwo miejscowej kultury i języka. Materiał fotograficzny jest też coraz częściej przedmiotem zaskrojonych na szeroką skalę badaniach lingwistycznych na pograniczach językowo-kulturowych.

Włodawska konferencja miała charakter interdyscyplinarny. Wygłaszane w jej trakcie referaty poświęcone były m.in. historii i współczesności nekropolii pogranicza, obrzędowości pogrzebowej, zagadnieniom ochrony i renowacji cmentarzy czy też symbolice krzyży nagrobnych. Z uwagi na tematykę niniejszego tomu przedstawiamy szczegółowo jedynie te referaty, których przedmiotem badań była refleksja lingwistyczna. Składała się na nią wieloaspektowa analiza języka inskrypcji nagrobnych.

Jako pierwszy referat wygłosił prof. Feliks Czyżewski. W swoim wystąpieniu pt. *Z badań nad inskrypcjami nagrobnymi pogranicza polsko-ukraińskiego* przedstawił propozycję nowych zagadnień, które, jak zauważył, można w przyszłości rozwinąć. W referacie dokonał m.in. podziału cmentarzy na wyznaniowe i niewyznaniowe. Wskazał też na badanie językowego materiału in-

skrypcyjnego w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Duże znaczenie, jak zauważył, ma też przedstawienie złożonej i nierzadko burzliwej historii terenu, wpływającej w znacznym stopniu na znaki językowe nekropolii pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego. Jako przykład podał tutaj zróżnicowanie językowe inskrypcji nagrobnych Kościoła wschodniego na cmentarzach w Galicji czy też w dawnym zaborze rosyjskim. Kolejnym tematem odnotowanym przez prof. Czyżewskiego było zagadnienie inskrypcji nagrobnej jako tekstu oraz jego apelatywnych i proprialnych segmentów. Ważna jest tutaj również analiza genologiczna oraz wyznaczniki gatunkowe napisów nagrobnych. Prelegent poruszył też istotną kwestię przeniesienia i popularyzacji wiedzy naukowej w lokalnych środowiskach regionalistów oraz w placówkach kulturalno-oświatowych.

Mariusz Koper (Lublin) w referacie pt. *Cmentarze Roztocza Wschodniego w pejzażu językowo-kulturowym pogranicza* zauważył, iż w pejzażu semiotycznym każdego cmentarza można wyróżnić znaki niejęzykowe i językowe. Do pierwszych zaliczył położenie, kształt nekropolii, otoczenie przyrodnicze, architekturę sakralną, drewniane, kamienne i metalowe krzyże itp. Znakami językowymi są wykute w kamieniu, wyryte w drewnie bądź też odlane na żeliwnych płytach inskrypcje nagrobne. Poza wybranymi zagadnieniami związanymi z historią i współczesnością kilku cmentarzy greckokatolickich i prawosławnych południowo-wschodniej Lubelszczyzny oraz Podkarpacia prelegent zajął się również językiem epitafium nagrobkowego. Scharakteryzował w nim m.in. tzw. ramę tekstową inskrypcji, na którą składają się elementy obligatoryjne oraz fakultatywne. Określił też na wybranych przykładach komponenty inskrypcji (segment inicjalny, główny i finalny) oraz ich apelatywną i onomastyczną strukturę.

Marcin Kojder (Lublin) w referacie pt. *Z badań nad antroponimią pogranicza polsko-ukraińskiego (na podstawie inskrypcji nekropolii prawosławnych wschodniej Lubelszczyzny)* omówił imiona męskie występujące w inskrypcjach nagrobnych nekropolii wschodnich w Bereściu, Białej Podlaskiej, Chełmie, Hannie, Holeszowie, Kodeńcu, Wirykach i Zaborcach. Opracowane inskrypcje datowane są na trzy stulecia (daty graniczne to 1875 r. – inskrypcja na cmentarzu w Chełmie i 2011 – na cmentarzu w Białej Podlaskiej). Wystąpienie zawierało analizę lingwistyczną formuł identyfikacyjnych występujących w inskrypcjach nagrobnych oraz analizę statystyczną imion męskich wraz z ich listą rangową. Z napisów pochodzących z wymienionych nekropolii wschodniej Lubelszczyzny wydobyto 738 poświadczeń imion męskich, które stanowią 85 imion występujących w 198 wariantach graficznych – zapisanych

po polsku (alfabetem łacińskim), po ukraińsku i po rosyjsku (różnymi rodzajami cyrylicy). Autor stwierdził, że imiennictwo wschodniej Lubelszczyzny wykazuje silne związki zarówno z antroponimią polską, jak i wschodniosłowiańską. Związki te są spowodowane istnieniem na tym terenie dwóch żywiołów etnicznych oraz dwóch tradycji chrześcijańskich – łacińskiej kulturowanej przez Kościół rzymskokatolicki oraz cyrylo-metodiańskiej obecnej w Kościele prawosławnym.

Zagadnienia antroponimiczne były przedmiotem rozważań Anny Mikiciuk (*Antroponimia w inskrypcjach nagrobnych cmentarza prawosławnego w Białej Podlaskiej*). Autorka przeprowadziła analizę nazwisk z inskrypcji nagrobnych cmentarza prawosławnego w Białej Podlaskiej. Badany materiał antroponimiczny obejmuje 219 nazwisk, podzielonych na patronimiczne, odmiejscowe, odapelatywne (pochodzące od cech zewnętrznych ludzi, cech charakteru, określeń metaforycznych, określeń metonimicznych) oraz niejasnego pochodzenia. Prelegentka przedstawiła szczegółową motywację semantyczną każdego antroponimu. W wyniku analizy stwierdziła, że najliczniejszą grupę w badanym materiale stanowią antroponimy patronimiczne.

Referat Emila Chróła (*Analiza strukturalno-semantyczna polskich i ukraińskich nazwisk z wybranych cmentarzy rejonu szackiego*) również prezentował wyniki badań nad antroponimami. Autor dokonał analizy strukturalno-semantycznej polskich nazwisk z cmentarzy w miejscowościach Wiszniów, Kowel, Kuśniszcze, Luboml, Pulemiec, Pulmo, Rymacze, Szack. Prelegent przeprowadził także analizę porównawczą nazwisk polskich z nazwiskami ukraińskimi tego regionu. W swoim wystąpieniu omówił też cechy fonetyczne nazwisk oraz podjął próbę określenia motywacji semantyczno-etymologicznej antroponimów.

Referat Agnieszki Dudek-Szumigaj (*O języku inskrypcji nagrobnych nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego*) przedstawiał problematykę pogranicza jako terenu wykazującego tendencje zarówno do przejmowania wpływów, akceptacji i asymilacji, jak i rozgraniczeń i kontrastowania. Autorka omówiła zróżnicowanie grafii napisów (łacinka, cyrylica w alfabecie rosyjskim sprzed reformy, rosyjskim zreformowanym, ukraińskim) oraz przykłady odmienności wersji językowej w stosunku do przypisanej danemu językowi tradycji graficznej. Pokazano wzajemne wpływy współistniejących obok siebie języków – polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego – na poziomie fonetycznym i morfologicznym. Dokonano także analizy elementów inskrypcji ściśle związanych z tradycją właściwą danemu językowi i nie ulegających zmianom i wpływom.

Jak już zaznaczono wyżej, włodawska konferencja skupiła przedstawicieli nauki i regionalistów różnych kierunków i specjalizacji. Z kronikarskiego obowiązku dodamy zatem, iż referaty poświęcone problematyce innej niż językowa wygłosili: ks. Andrzej Borkowski (Supraśl), *Katakumby supraskie jako przykład nekropolii monastycznej z XVI wieku*; Krzysztof Snarski (Suwałki), *Cmentarze starowierskie na Suwalszczyźnie*; Jolanta Szachałaj (Wola Uhruska), *Komunikat o stanie cmentarza polskiego w Lubomlu*; Urszula Dąbrowska (Wola Uhruska), *Nekropolie pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego na przykładzie gminy Wola Uhruska*; Józef Murawski (Szypliszki), *Współczesna obrzędowość pogrzebowa na obszarze pogranicza polsko-litewskiego*; Julia Usaczenko (Lublin), *Krzyże nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego*; Ewa Bryła (Kraków), *Ochrona ukraińskich cmentarzy polskiej części Bojkowszczyzny i Nadsania. Wybrane działania praktyczne*.

Dyskusja, która toczyła się po wystąpieniach referentów, koncentrowała się m.in. wokół zagadnień ochrony, renowacji cmentarzy, problemu dewastacji starych nekropolii, języka inskrypcji oraz ich antroponimicznych i apelatywnych wyznaczników. Całość obrad podsumował prof. Feliks Czyżewski. Zamykając posiedzenie plenarne, zaprosił wszystkich uczestników na kolejne konferencje naukowe poświęcone cmentarzom pogranicza polsko-ukraińskiego. W 2014 roku zaplanowane są bowiem dwa międzynarodowe sympozja naukowe również o charakterze interdyscyplinarnym. Jak poinformowała Jolanta Kołtun z Towarzystwa Popularyzacji Piękna Polesia, tym razem prelegenci spotkają się w Polsce oraz w Łucku na Ukrainie. Z pewnością na obydwu konferencjach nie zabraknie tematów lingwistycznych oraz problematyki oscylującej wokół języka inskrypcji nagrobnych.